

**Eszterházy Károly Egyetem
Pedagógiai Kar
Neveléstudományi Doktori Iskola**

A pedagógiai szaksajtó és a néptanítói szakmások a dualizmus korában

habilitációs dolgozat tézisei

Dr. Nóbik Attila
adjunktus
SZTE JGYPK
Gyógypedagógus-képző Intézet

2018

Bevezetés

A néptanítói szakmásodás kutatása egyszerre hagyományos és új iránya a magyar neveléstörténeti kutatásoknak. A tanítói szakma kialakulásának, a tanítói szakma jellemzőinek, vagy éppen a tanítóképzés történetének vizsgálata viszonylag állandó módon jelen volt az elmúlt évtizedek kutatásaiban.

Az elmúlt megközelítőleg két évtizedben viszont egy olyan új elméleti keret – a professzionalizáció és a szakmásodás kutatása – jelent meg, amely a néptanítói szakma történetét új megvilágításba helyezte. A professzió-történeti kutatások a néptanítói szakma kialakulását egy tág, a modern nyugati kultúrát alapvetően megváltoztató változássorozat részének tekintették. A modernitás egyik legfontosabb jellemzője, hogy a korábban az emberi élet természetes, „szabad” tevékenységei egyre erősebb közösségi kontroll alá kerültek. Ennek részeként a hagyományokon alapuló emberi tevékenységformák térben, időben, vagy éppen a résztvevők testhasználatának jellemzőit illetően is egyre pontosabban szabályozottá váltak. A szabályozás nem csupán jogi aktust jelent, hanem utal az egyes tevékenységek normalizálására is. Ezen folyamat eredményeképpen elkülönültek egymástól a tevékenységet normálisan, vagyis szakszerűen végzők azoktól, akik a tevékenységet nem szakszerűen, vagyis amatőr módon végezték.

A normalizálás nem csupán az egyes tevékenységek – nevezzük őket a továbbiakban hivatásoknak és szakmáknak – módszereit, viselkedésformáit, szakmai etikáját, ethoszát hozta létre, hanem kialakította az egybe tartozó és másoktól elkülönülő szakmai közösségeket is. Ezek a közösségek nem csupán identitásukban különböztek el más közösségektől, hanem jellemzően jogi értelemben is. A hivatásokhoz és szakmákhoz kapcsolódó elvárt tevékenységek olyan összetettek lettek, hogy azok az áthagyományozás új, formális kereteit tették szükségessé. A képzés és a képesítés pedig formális és informális értelemben is a közösségbe befogadás feltétele lett. Nem csupán a képzés szakmai tartalma, hanem annak pályaszocializációs jellege miatt is.

Egyes hivatások és szakmák újonnan, a modern társadalom kialakulása során jöttek létre. Mások, és ide tartoznak a pedagógusszakmák is, régebbi szakmákból alakultak át. Így természetesen egyszerre hordozzák a modernitás jegyeit, és őriznek meg archaikus vonásokat.

A modern hivatásoknak és szakmáknak további fontos jellemzője, hogy létrehozza a szakma gyakorlásának különböző tereit. Az így létrejövő terek azonban nem csupán fizikaiak, hanem virtuálisak is. Éppen ezért az oktatással, pedagógiával kapcsolatban érdemes megkülönböztetni az iskolai tér, a pedagógiai tér és a szakmai tér fogalmát. Jelen dolgozatban a pedagógiai tér azokat a konkrét és virtuális tereket jelölő fogalom, ahol tágran értelmezett pedagógiai folyamatok zajlanak. Ebben az értelemben a pedagógiai sajtó is tekinthető pedagógiai térnek, amely ráadásul a pedagógusi tudás formálásának formális színterein (képzés) kívüli, annál jóval informálisabb színtere is.

Jelen dolgozat azoknak a kutatásaimnak az eredményeit tartalmazza, amelyekben a néptanítói szakma szakmásodásának folyamatait a pedagógiai szaksajtó segítségével vizsgáltam. A kutatás jelentőségét az adja, hogy bár a néptanítói szakmásodással több kutatás is foglalkozott, azok elsősorban „hivatalos” forrásokat, vagyis tankönyveket, enciklopédiákat használtak forrásként. Ezek a munkák értékes eredményeket hoztak, elsősorban a néptanítói elit szakmai identitásának, az általuk megkonstruált tudáskánonnak a feltárásában.

Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a pedagógiai sajtót kutatva jelentősen kitágul a rálátás a szakmásodás pedagógiai terére és a szakmai tudásmegosztásban részt vevő körére. Feltehetjük, hogy a folyóiratokban publikálók a tízezres nagyságrendű néptanítósnak szintén egyfajta kiemelt, „elit” rétegét alkották. Álláspontjaik, véleményeik nem azonosíthatók tehát automatikusan a néptanítósnak egészének véleményével. Mégis, mivel a folyóiratokban olyanok számára is lehetőség nyílt a nyilvános térben zajló pedagógiai közéletbe való bekapcsolódásra, akik a formálisabb fórumokon nem nyilvánulhattak meg, a sajtó a néptanítósnak mélyebb megismerését teszi lehetővé.

Dolgozatom első részében azokat a kutatási hagyományokat, elméleti kereteket és történeti háttérrel mutattam be, amelyhez kutatásaim kapcsolódtak. A dolgozat második felében került sor a saját kutatások eredményeinek ismertetésére. A kutatás során nem csupán egy eddig kevésbé használt forráscsoport bevonásával szerettem volna hozzájárulni a néptanítói szakmások kutatásához. Célom volt, hogy olyan témákat vizsgáljak, amelyek jelen vannak ugyan a nemzetközi vagy a hazai szakirodalomban, eddig azonban nem kaptak nagy hangsúlyt.

Az egyik ilyen téma a tanítónők szerepe a folyóiratokban zajló tudáskanon-formálásban. A másik nagyobb elemzett téma a szakmások „határvidékére” vezetett. A néptanítói szakmások foglalkozó kutatások jellemzően a tudáskanon szakmai elemeinek feltárására vállalkoztak. Kutatásomban a néptanítói létezés szorosan hozzátartozó, azonban nem kifejezetten didaktikai feladatokkal kapcsolatos néptanítói vélemények feltárására tettem kísérletet. Legfontosabb kérdésem az volt, hogy a nem szakmai feladatok milyen módon formálták a néptanítók identitását. A kutatások mögött meghúzódó módszertani kérdés pedig az, hogy a pedagógiai szakajtó alkalmas forrása-e a néptanítói szakmások jelenségei kutatásának.

A dolgozat elméleti háttere

A kutatás elméleti keretét a szakmásokkal kapcsolatos kutatások jelentik. A professzióelméletekről már magyarul is több alapos összefoglalás olvasható, éppen ezért nem törekedtem teljes körű áttekintésre, csupán néhány, a magyar neveléstörténeti kutatásokban kevésbé recipiált, az angolszász szakirodalomból származó eredmény áttekintésére.

A nyugati szociológiai és történeti kutatásokban Talcott Parsons 1939-es tanulmányával jelent meg a modern professziók kialakulásának vizsgálata (pl. *Parsons*, 1939). A professziók fontosságát Parsons abban látja, hogy a legfontosabb társadalmi funkciók közül jó néhánynak a gyakorlása professzionális keretek között zajlik. Ilyenek például a tudományos kutatás, a szabad tanulás, az orvoslás, a jog és a tanítás. A Parsons-t követő kutatások korai szakaszát elsősorban a professziók definíciójára való törekvés jellemezte. Ennek során nem csupán a professziókat leíró jegyeket próbálták leírni, hanem ennek természetes következményeként a professziókat a más jellegű foglalkozásoktól elhatároló jellemzőket is.

Ennek a korai hullámnak az alapvetéseit Kovács M. Mária így foglalta össze. „A professzionalizáció strukturális kulcselemei (...): a piaci versengés korlátozása, a vizsgarendszeren alapuló létszámkontroll, a monopólium, az autonómia és a minden praktizálóra nézve kötelező etikai normák.” (*Kovács M.*, 2001. 15.).

A professzionalizáció a hagyományos értelmezés szerint az a folyamat, amelynek során a korábbi céhszerű szakmai szervezetekből professzionális szakértelmiségi csoportok alakulnak ki. A professzió, a kialakult hagyományos értelmezések közös vonásait összegezve, olyan tudásigényes foglalkozáscsoportok, amelyek jellemzően felsőfokú képzésen, szakképzésen és tapasztalaton alapulnak. Sajátos társadalmi szükségletekhez kapcsolódnak, autonómiával rendelkeznek a klienseikkel és az állammal való kapcsolataikban és speciális tudásuk, viselkedéskészletük és szakmai etikájuk van (*Evetts*, 2003, 397., *Horn*, 2016, 131.).

A professziók meghatározására tett kísérletek természetesen összefonódtak azokkal a kutatásokkal, amelyek a professzionalizáció folyamatát kívánták leírni. Az angol nyelvterületen az egyik legjelentősebb hatást Harold Wilensky tanulmánya (*Wilensky*, 1964) fejtette ki. Wilensky a specializációt, az elmélet alkalmazását, a készségek transzferálhatóságát, a munkáltatás stabilitását és a munkaszabályokat említi mint a professziók legalapvetőbb jellemzőit.

Eric Hoyle a professzió kifejezés használatának kettősségére hívta fel a figyelmet. Egyrészt, ahogy ezt már láthattuk, lehet deskriptív, amikor általában a professziók, vagy speciálisan egy-egy professzió jellemzőinek leírására használják. Gyakran azonban, érvelt, a professzionalizáció kifejezést preskriptíven használják azok a szakmai elitek, akik saját státuszuk, anyagi helyzetük és

lehetőségeik erősítését szeretnék elérni. Ugyanilyen értelemben használhatják kormányok, amikor egy-egy szakmai csoportot akarnak megnyerni politikájuk támogatására, hivatkozva a szakmai felelősségre (Hoyle, 1982).

Ez utóbbi használati mód azonban óvatosságra inti kutatókat, akik a jelenségeket leírni és megérteni szeretnék. Freidson meg is jegyzi, hogy gyakorlatilag minden öntudatos szakmacsoport előbb-utóbb használja magával kapcsolatban a professzionalizáció kifejezést. Vagy azért, hogy magának hízelegjen, vagy azért, hogy másokat meggyőzzön a maga fontosságáról. „A szakmák, amelyekre alkalmazták olyan változatosak, hogy a presztízs iránti vágyukat kivéve semmi közös nincs bennük.” (Freidson, 1970. 4. o.). Freidson megjegyzése egyben egy kutatástörténeti fordulat jele is volt, melynek során a professziók funkcionális leírására való törekvés helyét a mindennapi gyakorlati működés vizsgálata váltotta fel.

A nemzetközi szakirodalomban hosszas viták folytak a professziók mibenlétéről. Ennek során világossá vált, hogy egyes foglalkozáscsoportok, pl. a néptanítószolgálat, nem felelnek meg a fenti elméletekben vázolt kritériumoknak. Így esetükben a jellemzőiktől függően foglalkozásokról, vagy fél-professziókról beszélhetünk.

A professziótörténeti kutatások a német nyelvterületen is teret nyertek (pl. Tenorth, 1999). Ezek azonban saját területüket illetően nem igazolták a liberális parsonsi iskola azon feltételezését, hogy a professziók kialakulása tulajdonképpen a középkori eredetű céhek adaptálódása a modern kihívásokhoz és a kapitalizmushoz. Így ők a professzionalizáció sajátos kontinentális modelljeit keresték.

Az amerikai és angol professziók történetét és mibenlétét leíró kutatások alkalmazása előtt a legfontosabb akadály, hogy természetesen nem veszik figyelembe a kontinentális fejlődés eltérő történeti és társadalomtörténeti kontextusát. A kontinentális és kiemelten a német hivatásokat kutatók számára az állami beavatkozás és az egyetemi képzés jelentette a vizsgálatok fő területét.

Neal és Morgan a német hivatások fejlődése két legfontosabb sajátos karakterjegyének a következőket tartotta. Egyrészt mindvégig az állam felelőssége maradt a képzés és a pályára lépés szabályozása. Másrészt a német hivatalok jórészt államilag szabályozottak voltak (Neal és Morgan, 2000. 18–19. o.).

Az egyetemi képzés és képesítés, valamint a hivatalviselési szabályozás egyértelműen azt eredményezte, hogy a német hivatások ideáltipikusan állami hivatások voltak. Az egyetemek Humboldt által elképzelt tanítási és tanulási szabadsága (Lehrfreiheit und Lernfreiheit) szorosan összekapcsolódott a német értelmiségi ideájával. A különböző hivatások nem úgy tekintettek az egyetemekre, mint amelyeknek pontosan körülhatárolt tudást kellett nyújtaniuk. A kortársak elképzelése szerint az egyetemek a jelöltek pályaszocializációját a tudományterületek alapelveinek átadásával, az önálló kutatásra ösztönzéssel és a tanszabadságból kifolyólag a felelősség és autonómia belsővé tételével segítették (McClelland, 1982). A hivatások számára, az előbbiekkal egyébiránt nem ellentétben, természetesen fontos volt valamiféle alapvető ismereteknek az elsajátítása is. Ezt azonban nem az oktatás tartalmával érték el, hanem az államilag szabályozott vizsgákkal. Ha a diákok meg akartak felelni a vizsgákon, szükségszerűen a követelményekhez kellett igazítaniuk tanulmányaikat (McClelland, 1982).

A porosz-német minta igazodásra készítette a kelet-közép európai térség más államait is. Poroszországban, és ennek nyomán Magyarországon is, a szakértelmiség kialakulása a felvilágosult abszolutista államok gondoskodása mellett ment végbe.

Ahogy az angolszász szakirodalommal és az angol professziók történetével, a kontinentális fejlődéssel kapcsolatban is utalni kell arra, hogy a hagyományos hivatások mellett léteztek fél-hivatások, vagy hivatásnak nem tekinthető szakmák. Ezeket a társadalmi presztízsükön túl, és attól természetesen nem elválaszthatóan, formailag elsősorban a képzési szintjük különböztette meg a valódi hivatásoktól. Így tehát számukra az egyik legfontosabb törekvés a professzionalizáció során

a magasabb képzettség és képesítés, valamint az ehhez szükséges egyetemi/akadémiai és tudományos háttér megteremtése volt.

A két fejlődési folyamat leírásában érdemes megkülönböztetni a professzionalizáció és a szakmásodás fogalmát. „... a professzionalizáció fogalmát a szakértői vagy tudáselit ... egyetemen megszerezhető tudásának konstrukciós, illetve intézményesülési folyamataival összefüggésben használjuk. A szakmásodás alatt az alacsonyabb társadalmi presztízsű, középfokú szakiskolákban megszerezhető gyakorlatias szakmák (pl. szakmunkás, közvetlen termelésirányító szakemberek, tanítók) intézményesülési folyamatait értjük. Képzésük is egymástól elkülönülő, duális rendszerben (szakiskola/egyetem) valósul meg.” (Németh, 2013. 101. o).

A professzionalizációt, ahogy láttuk korábban, lehet preskriptíven és deskriptíven is használni. Magát a fogalmat (legalábbis a magyar szakirodalomban) azonban nem csupán a szakértelmiségi csoportok kialakulásaként szokás értelmezni. A gazdasági elit képzettségét és rekrutációját vizsgáló tanulmányában Lengyel György a professzionalizáció fogalmával kapcsolatban az alábbi különbségtételt teszi: „A professzionalizációnak kétféle értelmet tulajdoníthatunk a szakirodalom nyomán. Egyrészt jelenti a szakszerűsödést a modernizáció során, másrészt jelöli a szakértelmiségi hivatások kialakulását, a szakmásodást is.” (Lengyel, 2007, 40.). A nemzetközi szakirodalom ezen kettősség leírására a professzionalizmus és a professzionalizáció kifejezést használja. A professzionalizmus alatt jellemzően a hivatásokhoz és foglalkozásokhoz kapcsolódó, megőrzésre és átörökítésre érdemes normatív értékeket szokás érteni.

Még egy fogalmi elkülönítést érdemes tenni. Az egyén ideológiájában, attitűdjeiben, ismereteiben és hiedelmeiben megjelenő, a hivatásgyakorlást befolyásoló viszonyát a professzionalizmushoz a nemzetközi szakirodalom professzionalitásnak nevezi (Evans, 2008, Horn, 2016). Érdemes felhívni a figyelmet a tényre, hogy nincs direkt kapcsolat az egyén professzionalitása és a csoport professzionalizmusa között. Vagyis egyrészt minden professziónak és szakmának vannak nem az adott hivatásra jellemző módon gondolkodó és viselkedő képviselői. Módszertani szempontból pedig azért különösen fontos a fenti distinkció, mert óvatosságra int a pedagógiai sajtóban publikáló néptanítók cikkeinek elemzéséből született megállapítások érvényességét illetően.

A kutatás eredményei

A kutatás első részében magával a pedagógiai sajtóval foglalkoztam. A lapindításokon, a lapok élettartamának változásán és területi eloszlásának alakulásán keresztül mutattam be a dualizmus-kori pedagógiai saksajtót. Jelen kutatásban ugyan nem vizsgáltam, de jelzem, hogy a kiadókra, fenntartókra vonatkozóan is lehetséges lenne alapvető statisztikai következtetések levonása. Az adatbázis-építés követelményei azonban meghaladták jelen kutatás kereteit.

Jelen adataink szerint a dualizmus alatt Magyarország Horvátország nélkül számolt területén 382 magyar nyelvű pedagógiai lapot adtak ki. Budapesten a dualizmus alatt 131 újságot adtak ki, ami az összes kiadott pedagógiai lap 34%-a. A magyar nevelésügy vidéki bázisának erősségét mutatja, hogy az összes kiadott sajtótermék mintegy 2/3-át, 251 lapot vidéken adtak ki.

Budapestet is beleértve összesen 104 helységben adtak ki a dualizmus alatt pedagógiai újságot. Ez azt jelenti, hogy a lapkiadó helységekből az átlagosan kiadott lapok száma 3,67 volt. Ha a fővárost nem számítjuk, akkor az átlagos kiadott lapszám 2,43 volt. A 104 település közül 52-ben, vagyis minden másodikban csak 1 lapot adtak ki. A dualizmus során 17 helységben adtak ki két lapot. Ez összesen 69 települést jelent. Az országos lapszámátlag alatt lévő helységek tették ki tehát az összes helység 2/3-át. Vagyis a viszonylag magas szám, a 104 település mögött az húzódik, hogy a helységek többségében csak 1 vagy 2 újság kiadására volt lehetőség.

A vidéki települések között jellemzően a hagyományos oktatási, kulturális, egyházi központok rendelkeztek a legmagasabb lapszámmal. Ezek a következők voltak (zárójelben a kiadott

lapok száma): Győr (9), Szombathely (9), Debrecen (8), Pécs (8), Arad (7), Pozsony (7), Kaposvár (6), Kecskemét (6), Kolozsvár (6), Sátoraljaújhely (6), Szeged (6).

A hosszú ideig fennálló pedagógiai újságok ritka kivételeknek számítanak. Többségben vannak azok az újságok, amelyek csupán 1 vagy 2 évig jelentek meg. A hatodik évüket meg nem érő lapok tették ki az összes lap 59%-át.

A pedagógiai sajtó olvasóiról keveset lehet tudni, azonban egy szomorú véletlen okán a *Család és Iskola* című folyóirat olvasóiról rendelkezünk némi ismerettel. Egy tűzvészben leégett a folyóirat szerkesztősége, így odavesztek az előfizetői ívek is. Ezért a lap úgy döntött, hogy az újságban nyilvánosan közzéteszi az előfizetői névsort. A következő öt évben ezt valóban megtették, így az adatok vizsgálatából ismereteket szerezhettünk a lap olvasóiról.

Az adatokból látszik, hogy a vizsgált időszak első három évében az előfizetők létszáma stabilnak mondható. Az újonnan belépő és a tovább már nem fizető előfizetők számát vizsgálva azonban látható, hogy az állandónak tűnő létszám mögött nagy mozgás tapasztalható.

A jelentős mozgásokból sejthető, hogy a *Család és Iskolának* alig voltak lojális előfizetői a vizsgált időszakban. Mindössze 15 olyan előfizető volt, aki minden félévben előfizetett, és összesen 35, aki legalább 9 félévig, tehát 5 naptári évben volt a folyóirat előfizetője. Az előfizetők 53%-a csak egy vagy két félévig fizetett elő a lapra.

A vizsgált időszakban összesen 515 különböző előfizetőt találunk. Legjelentősebb a tanítók, a tanítójelöltek és a népiskolák aránya. Az intézményi előfizetők magas aránya azt sugallja, hogy a lap tényleges olvasóinak száma meghaladta az előfizetők számát. Pontos számuk azonban a jelenlegi adatok alapján nem becsülhető. A legtöbb előfizetője Erdélyben (Kolozs, Háromszék, Szilágy és Torda-Aranyos vármegyékben) volt a lapnak. Az Erdélyen kívüli országrészekben nagyon alacsony a számuk, sok esetben pedig egyáltalán nincs a lapnak előfizetője. Így kijelenthető, hogy a folyóirat Erdélyben jelentős ismertségre tett szert, de az adott időszakban országos ismertséggel és befolyással nem rendelkezett.

A kutatás második részében a tanítói pálya feminizációjának néhány következményével foglalkoztam. Az utóbbi évtizedben a nőnevelés történetével foglalkozó kutatások megélnkülése figyelhető meg a magyar neveléstörténeti kutatásokban. A szakmásodás témakörében például foglalkoztak azzal, hogyan jelentek meg a nők a tanítónői pályán. Az ugyanakkor eddig feltáratlan maradt, hogy a tanítónők bekapcsolódtak-e, és ha igen, milyen módon a szakmai közéletbe. Ezért a kutatás ezen részének célja a néptanítói szakmásodás „női oldalának”, a néptanító szakma feminizációja következményeinek feltárása volt.

Kutatásomban a feminizáció hatásának egy kis szeletét vizsgáltam. Céлом annak feltárása volt, hogy a tanítónők arányának emelkedése magával hozta-e bekapcsolódásukat a pedagógiai közéletbe, képesek voltak-e érdemben befolyásolni a folyóiratok témáit, diskurzusait, és reflektáltak-e saját helyzetükre hazai és nemzetközi kontextusban. A vizsgált folyóiratok a következők voltak: *Néptanítók Lapja*, *Család és Iskola*, *Felső Nép- és Polgári Iskolai Közlöny*, *Kalauz a Népiskolai Nevelő-Oktatás Terén*, *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok*, *Evangélikus Egyház és Iskola* valamint a *Nemzeti Nőnevelés*. A kiválasztott folyóiratok mind több évig megjelenő, népszerű folyóiratnak számítottak. Megtalálható közöttük hivatalos közlöny, regionális szakmai lap, katolikus és protestáns szakfolyóirat is.

A női szerzők aránya az összes folyóiratban nagyon alacsony volt. A három egyházi fenntartású folyóiratban egyáltalán nem találunk női szerzőt. A *Néptanítók Lapja* három évfolyamában (1887, 1888, 1889) szintén nincs tanítónő a szerzők között. Vagyis a tanítónők növekvő arányáról tanúskodó adatok ellenére a vizsgált az egyházi és állami pedagógiai újságokban a tanítónők hangja nem jelent meg. A másik végletet a *Nemzeti Nőnevelés* jelentette, ahol a női szerzők aránya minden vizsgált évben meghaladta a 20%-ot, sőt 1891-ben elérte a 40%-ot is (42/17). A vizsgált folyóiratok közül ez az egyetlen, amelynek női szerkesztője volt. Sebestyén Gyuláné Stetina Ilona (1855–1932) 1890-től 1915-ig töltötte be a főszerkesztői posztot.

Vagyis hiába jelentek meg a nők egyre nagyobb számban a tanítói pályán, a pedagógiai közéletbe való bekapcsolódásra csak azoknak volt reális esélye, akik maguk is valamilyen hatalommal rendelkeztek. Már a női szerzők alacsony számából kiindulva is megfogalmazható a következtetés, hogy a tanítónők megjelenését a szakmában nem követte a szakmai nyilvánosság formáinak hasonló ütemű átalakulása.

A témákat elemezve megállapíthatjuk, hogy a publikáló tanítónők írásaiban megjelenik a nőoktatás (*Binder*, 1887; *Lázárné*, 1887, 1888) kérdése. Néhány cikk tartalmazott nemzetközi kitekintést, elsősorban külföldi intézmények (The Royal Holloway College, Cheltenham Ladies College) nevelési gyakorlatát ismertetve, néhány pedig a külföldi leánynevelés nem intézményes kezdeményezésével foglalkozott.

A „tipikus” tanítónői cikkekben azonban jellemzően nem jelenik meg valamiféle önálló női hang és témaválasztás, azok témái belesimultak a folyóiratok témái közé. Ez is alátámasztja, a fentebb említett, a témák formálására való képtelenséget. Ebben az értelemben atipikusnak számítanak azok a cikkek, amelyek kifejezetten a tanítónők helyzetére reflektálnak. Gyakorlatilag hiányzott az elemzett folyóiratokban a tanítónők egyenlőségéért folytatott harc. A folyóiratokban publikáló tanítónők nem a harc stratégiáját, hanem az idomulás, alkalmazkodás stratégiáját választják. Ezen a stratégián keresztül nem csak a diskurzusokba történő, bár meglehetősen korlátozott bekapcsolódásra nyílt lehetőség, hanem, ahogy azt Czukrasz Róza példája mutatja, később akár a néptanítói tudáskanon jelentős mértékű alakítására is.

A kutatás eredményeképpen tehát megállapítható, hogy a tanítónők részvétele egyedül a *Nemzeti Nőnevelésben* nevezhető erősnek. A vizsgált időszakban a szerkesztői posztokon, a *Nemzeti Nőnevelés* két évfolyamát kivéve csak férfiakat találunk. Az általuk birtokolt valós hatalom erősen korlátozhatta a nők részvételi lehetőségeit a szimbolikus hatalom birtoklásában, vagyis a részvétel lehetőségét a néptanítói tudáskanon alakításában, és az arról folyó diskurzus formálásában.

Az alkalmazott stratégiával kapcsolatban érdemes utalni Mineke van Essen kutatására, aki a holland tanítónők mozgalmait vizsgálva azok három stratégiáját azonosította: a professzionalizáció, a hagyományos női területek védelme és kiterjesztése, valamint a harc az egyenlőségért (v. *Essen*, 1999). A magyar tanítónők esetében a vizsgált forrásbázison egyik stratégia sem azonosítható. Van Essen a professzionalizáción a képzési lehetőségek egyenlőségét és az extra képzési lehetőségek keresését érti. Magyarországon a tanítónők képzése azonban, néhány apróbb különbségtől eltekintve, jogilag egyenlő volt a tanítók képzésével. A hagyományos női területek védelmén a nőnevelés női dominanciájának megőrzését érti. Hazánkban azonban, noha a nők jelentős szerepet játszottak a nőnevelő intézetek kiépítésében, a nőoktatás nem volt egyértelműen női terület. A korábbi és a jelen kutatás eredményei pedig azt valószínűsítik, hogy a magyar tanítónőkre az aktív harc az egyenlőségért nem volt jellemző.

Az általam vizsgált írások szerzői az alkalmazkodás stratégiáját választották, amiről feltételezhetjük, hogy elsősorban a jelentős hatalmi különbségek realitásának tudomásul vételét jelenthette. Hipotézisként megfogalmazható, hogy a magyar tanítónők reális stratégiája éppen ezért nem a férfitanítókkal párhuzamos közösség kiépítése, hanem a férfiközösségen belül történő érvényesülés lehetett. Ez magyarázhatja a nemzetközi példák hiányát is, hiszen nem elsősorban a külföldi mintákhoz való alkalmazkodás lehetett elérhető céljuk.

A kutatás későbbi kiterjesztésének lehetősége a hatalommal kapcsolatos álláspontok áttekintése, amely azonban a jelenlegi kutatás keretét szétfeszítené. A hatalom kérése mellett szintén kutatásra érdemes kérdés a századvégen megerősödő hazai feminista mozgalmak és a tanítónői egyesületek, mozgalmak jelenleg még csak részben feltárt kapcsolata (*Kereszty*, 2011a, 2011b). Erre a következő fejezet tett részleges kísérletet.

A kutatás következő részében azt vizsgáltam, hogy a fent is bemutatott a maskulin pedagógiai térben miként jelentek meg a női emancipációs mozgalmakkal és a feminizmussal

kapcsolatos vélemények a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium hivatalos szakfolyóiratában, a *Néptanítók Lapjában*, valamint található-e adat, utalás a tanítónők és a magyar feminista mozgalmak kapcsolatára. A kutatás során a kifejezetten a feminizmussal, feministákkal, a Feministák Egyesületével és a nőemancipációval kapcsolatos tartalmakat elemeztem. Bár több cikk érinti a nőnevelés és az intézményes nőoktatás kérdését, nem kifejezetten ezek a témák állnak fókuszban.

A feminizmussal kapcsolatos írások túlnyomó része egy 10 éves periódusban, 1904 és 1914 között jelent meg. Ezen az időszakon belül is kiemelkedik két egymást követő év, 1908 és 1909, melyekben az elemzett többsége íródott. Ráadásul ebben a két évben egymásra többször expliciten reflektáló publikációk születtek. A téma azonban összességében nem jelent meg jelentős terjedelemben a lapban. Mindösszesen két tucat olyan írást találtam, amely érintette a feminizmus témakörét.

A kutatás eredményeképpen megállapítható, hogy a *Néptanítók Lapjában* a vizsgált időszakban nem kapott jelentős teret a feminizmus, a nőkérdés. A néptanítószágra egyre nagyobb hányadát kitevő tanítónők a folyóiratból nem tájékozódhattak a magyar feminista mozgalmak törekvéseiről, a női egyenlőség és főképp a választójog érdekében vívott küzdelmeikről. Korábbi, más időszakot és más forrásokat feltáró kutatással összehangban a *Néptanítók Lapja* a vizsgált időszakban maszkulin térnek bizonyult, ahol egy cikkíró (Glücklich Vilma) kivételével a témához hozzászóló nők az adaptációs stratégiát választották, maguk is a társadalom többségének nőképét, női szerepekkel kapcsolatos álláspontját elfogadva. Így a folyóirat a korabeli polgári társadalom nőképének közvetítésében játszott szerepet.

A kutatás a feminista mozgalmak és a tanítónők kapcsolatának csupán kis (lehetséges) szerepét vizsgálta. Mivel az elemzett időszakon kívül a feminizmussal kapcsolatos közlemények csak elvétve találhatók meg a lapban, a vizsgálat folytatását nem a kutatás időhatárainak kiterjesztése ígéri, hanem elsősorban a források bővítése. Érdekes lehet például az *A Nő és a Társadalom* elemzése a tanítónők reprezentációja szempontjából (Kereszty, 2011b; Czeferner, 2012), más pedagógiai folyóiratok (pl. *Nemzeti Nőnevelés*) vagy éppen nem szakmai folyóiratok bevonása a kutatásba (Sipos, 2012)

A kutatás harmadik részében annak feltárására tettem kísérletet, hogy a korszak legfontosabb, néptanítóknak szóló szakmai folyóiratában, a *Néptanítók Lapjában* milyen, nem szorosan szakmai tartalmak jelentek meg. Abból a feltételezésből indultam ki, hogy a néptanítók életvilágához szorosan hozzátartoztak a nem szorosan iskolai és pedagógiai tevékenységek is. A *nem szakmai* kifejezés ebben a kontextusban nem jelenti, hogy az elemzett tevékenységek nem tartoztak a néptanítók elvárt feladatai közé, vagy ne lettek volna a néptanítói szakmaiság részei. Pusztán azoknak a feladatoknak a megnevezésére szolgál, amelyek nem az iskolai-tantermi oktatómunkájukhoz kapcsolódtak.

A kutatás legfontosabb kérdései a következők voltak: (1) milyen nem szakmai tartalmak találhatók a *Néptanítók Lapjában*? (2) melyek ezek közül a leginkább meghatározók? (3) a nem szakmai tartalmak megjelenítése közben a néptanítók reflektálnak-e a néptanítói pálya jellegzetességeire?.

A kutatás első lépéseként azoknak a témáknak az azonosítására került sor, amelyek nem szakmainak tekinthetők. Ennek kiindulópontja a Petrik Géza által összeállított repertórium (Petrik, 1893) volt. Csak a vezércikkeket, tárcákat és rövidebb közleményeket vettem figyelembe, a minisztérium hivatalos közleményeit, az álláshirdetéseket és -kereséseket, egyleti híreket és szerkesztői üzeneteket nem.

Azt feltételeztem, hogy a mellékfoglalkozásokkal kapcsolatos közleményekben erősen jelen lesz a tanítók társadalmi helyzetére történő reflexió. Ennek alapján feltételeztem továbbá, hogy a méhészethez való kapcsolódás a tanítói identitás egyik alelemeként jelent meg.

A kutatás alapján megállapítható, hogy a nem szakmai témák nem jelentős súllyal voltak jelen a *Néptanítók Lapjában*. Ilyen témaként sikerült azonosítani például az elsősegélyt, a borkezelést, a dinnyetermelést, az emlősök fogzatának ismertetését, az adriai tengeri gyöngytermelés leírását, a gyógyfüvek gyűjtését, a holdfogyatkozást, a légszuszvilágítást, a mérges növényeket, az órák gyártását és történetét, a torokgyíkot, vagy éppen az üveggyártást. Ezeknek a témának az ismertetése azonban többnyire csak egy-két tanulmányra, közleményre korlátozódott.

A nem szakmai témák többségét a mezőgazdasági témák (selyemhernyó-tenyésztés, gyümölcsstermesztés, faiskolák, baromfitenyésztés) tették ki. A legmeghatározóbb témának a méhészet bizonyult. A méhészettel kapcsolatos cikkek mindvégig jelen voltak a *Néptanítók Lapjában*, ugyanakkor az 1880-as években a téma egyértelmű felfutása volt megfigyelhető. Ez összefüggésben állhat magának a méhészetnek a fejlődésével.

A szövegeket elemezve az a feltételezés, hogy a méhészettel kapcsolatos írásokban folyamatosan és erőteljesen reflektálnak a szerzők a tanítók korabeli helyzetére, csak részben igazolódott. A méhészetnek a tanító saját identitásában betöltött szerepe csupán egyszer, Csík János egy 1890-es írásában jelent meg erőteljesen. Egyértelműen többségben vannak azok a közlemények, amelyek a méhészettel kapcsolatos technikai tudnivalókra fókuszálnak. Igaz ez a selyemhernyó- és a baromfitenyésztésre, valamint a gyümölcsstermesztésre is. Több cikk foglalkozott a méhek felépítésével, élelciklusával, a méhkasok felépítésével, szaporításával, átteleltetésével, a termelt méz kinyerésével. Bár később a méhészeti szakközlönyök száma emelkedett, valamint több méhészeti szakkönyv is megjelent, bizonyára számos tanító akadt, akinek a *Néptanítók Lapja* maradt a legfontosabb tájékoztató pont a méhészkedéshez.

A néptanítói identitás vizsgálatára a vizsgált szövegek csak korlátozottan bizonyultak alkalmasnak. Részletesen tudósítanak azonban arról a fejlődésről, amin a magyarországi méhészet keresztülment a vizsgált időszakban.

Bár a méhészettel foglalkozó tanítók számáról nem találtam adatokat, feltételezhető, hogy ezen a területen is jelen volt a néptanítóságra egyébként is jellemző változatosság. Az egyik végleten azok a tanítók álltak, akik egyáltalán nem foglalkoztak a méhészettel. Megint mások a hagyományos, nem okszerű módon méhészkedtek. Őket szólította meg közleményeivel a tanítóság „méhészelítje”. Írásaikban tehát a méhészet szakértőként nyilvánultak meg, és identitásukban a két szakértői szerep nem feltétlenül keveredett egymással.

A méhészet (és egyébként a selyemhernyó- és baromfitenyésztés, valamint a gyümölcsstermesztés is) összességében hasonló állapotban volt, mint a népoktatás. Komoly modernizációs folyamatok indultak el, amelyek azonban nagyon különböző mértékben érték el a szakma képviselőit. A tanítók tehát két (vagy akár több) olyan közösség tagjai lehettek, amelyekben nagyon hasonló modernizációs hatásoknak voltak kitéve.

A kutatások egyértelműen bizonyították, hogy a pedagógiai sajtó alkalmas forrása a néptanítói szakmások jelenségei kutatásának.

A kutatások eredményei újabb vizsgálatoknak szolgálhatnak alapul. Egyrészt érdemes bővíteni a körét. Tervezem a jövőben a sajtóban fellelhető neveléstörténeti tartalmak elemzését. A neveléstörténet a képzés során a néptanítói identitás formálásának fontos eszköze volt (*Nóvik*, 2017). Kutatásra érdemes, hogy ezt az identitásformáló szerepét a pedagógiai sajtóban is megőrizte-e.

Másrészt kutatásra érdemes más forrásokban már vizsgált témák elemzése a pedagógiai sajtó segítségével. Ilyen téma lehet a higiéniai diskurzus, amely, mint azt kutatásból tudjuk, meghatározó jelensége volt a modern társadalmaknak (*Nóvik*, 2015).

Érdemes lenne bővíteni a kutatásba bevont lapok körét is. A vizsgált folyóiratok mind a dualizmus korának reprezentatív szakújságai voltak. Kérdés, hogy a helyi érdekkörű, vagy egy-egy szűk szakmai csoportnak szóló folyóiratokban a feltárt témák kapcsán más jellegű vélemények is

elemezhetőek lennének-e. Óvatos feltételezésként megfogalmazhatjuk, hogy ezek a folyóiratok olyanok számára is publikációs lehetőséget jelentettek, akiknek az országos lapokban folyó diskurzusokba való bekapcsolódásra nem volt reális esélyük.

Végül érdemes megfontolni a vizsgálat időhatárainak kitolását a két világháború közötti időszakra. Bár a pedagógiai sajtó kétségkívül beszűkült ebben az időszakban, a vizsgált jelenséggel kapcsolatos újabb álláspontok feltárására és elemzésére nyújtana lehetőséget.

Irodalom

Czeferner Dóra (2012): *A Nő és a Társadalom női munkavállalásról közvetített nézetei a 20. század elején*. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.

Online: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop422b/2010-0029_kotet_13_228/adatok.html, 2018.01.19.

Evans, L. (2008): Professionalism, professionalism and the development of education professionals. *British Journal of Educational Studies*, **56**. 1. sz. 20–38. doi: 10.1111/j.1467-8527.2007.00392.x

Evetts, J. (2003): The Sociological Analysis of Professionalism: Occupational Change in the Modern World. *International Sociology*, **18**. 2. sz. 395–415. doi: 10.1177/0268580903018002005

Freidson, E. (1970): *Profession of Medicine. A Study of the Sociology of Applied Knowledge*. Dodd, Mead & Company, New York.

Horn, K-P. (2016): Profession, professionalisation, professionalism – historical and systematic remarks using the example of German teacher education. *British Journal of Religious Education*, **38**. 2. sz. 130–140. doi: 10.1080/01416200.2016.1139888

Hoyle, E. (1982): The Professionalization of Teachers. A Paradox. *British Journal of Educational Studies*, **30**. 2. sz. 161–171.

Kereszty Orsolya (2011a): „*A Nő és a Társadalom*” a nők művelődéséért (1907-1913). Magyar Tudománytörténeti Intézet, Budapest.

Kereszty Orsolya (2011b): A munkavállalás rekonstruált diskurzusai a feminista mozgalom hivatalos folyóiratában. *Magiszter*, **9**. 3. sz. 86–97.

Kovács M. Mária (2001): *Liberalizmus radikalizmus antiszemitizmus. A magyar orvosi, ügyvédi és mérnöki kar politikája 1867 és 1945 között*. Helikon Kiadó, Budapest.

Lengyel György (2007): A gazdasági elit képzettsége és rekrutációja a 20. század végén, *Iskolakultúra*, **17**. 2. 40–49.

McClelland, C. E. (1982): Professionalization and higher education in Germany. In: Jaraus, K. H. (szerk): *The transformation of higher learning 1860-1930. Expansion, diversification, social opening and professionalization in England, Germany, Russia and the United States*. Klett-Cotta, Stuttgart. 306–320.

Neal, M és Morgan, J. (2000): The professionalization of everyone? A comparative study of the development of the professions in the United Kingdom and Germany. *European Sociological Review*, **16**. 1. sz. 9–26.

Németh András (2013): A néptanítói szakismeretek konstrukciós folyamatai a 20. század elején – a Néptanítók Enciklopédiája példája alapján (1911– 1915). *Magyar Pedagógia*, **113**. 2. sz. 101–118.

Nóvik Attila (2015): Professzionizáció és iskolai tér Az Elemi Népoktatás Enciklopédiájában. In: Baska Gabrella és Hegedűs Judit (szerk.): *Égi iskolák, földi műhelyek. Tanulmányok a 65 éves Németh András tiszteletére*. ELTE PPK, Budapest. 91-107.

Nóvik Attila (2017): Tanítóképzős neveléstörténeti tankönyveink a dualizmus korában. In: Németh András és Pukánszky Béla (szerk.): *Gyermekek, iskolák, tanárok–egykoron és ma*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 101–112. o.

Parsons, T. (1939): The professions and social structure. *Social Forces*, **17**. 4. sz. 457–467.

Sipos Balázs (2012). Az Új Idők mint női lap a két világháború között. In: Pusztai Bertalan (szerk.). *Médiumok, történetek, használatok. Ünnepi tanulmánykötet a 60 éves Szajbély Mihály tiszteletére*. Szegedi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszék, Szeged. 293–309.

Tenorth, H. E. (1999) Beitrag der Erziehungswissenschaft zur Professionalisierung pädagogischer Berufe. In: Apel, H. J. & Horn, K. P. & Lundgreen, P. & Sandfuchs, U. (Hrsg.): *Professionalisierung pädagogischer Berufe im historischen Prozeß*. Klinkhardt, Bad Heilbrunn. 429–461.

v. Essen, M. (1999): Strategies of women teachers 1860-1920: feminization in Dutch elementary and secondary schools from a comparative perspective. *History of Education*, **28**, 4, 413–433.

Wilensky, H. (1964): The professionalization of everyone. *American Journal of Sociology*, **70**. 2. sz. 137-158.